

Sabaheta Gačanin

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut

ISLAMSKA KNJIŽEVNA TRADICIJA I POEZIJA NA PERZIJSKOM JEZIKU KAO MEMORIJSKI KONEKTOR U PROSTORU PAMĆENJA

Sažetak

Kulturno pamćenje obuhvata događaje, ličnosti i kategorije kojima zajednica pripisuje temeljne vrijednosti. Svaka ličnost, događaj, fenomen, istraživač, zapis i sl. nosioci su sjećanja, zajedno čine veoma širok prostor pamćenja, ili slikovitije, utkani su u vrlo široku i isprepletenu mrežu memorijskih konektora. U islamskoj književnoj tradiciji poezija bi se mogla razumjeti kao *mnemonic art par excellence*, koja je utemeljena na islamskoj kulturnoj slici svijeta i sa svim svojim poetskim formama jeste prostor sjećanja i literarna inscenacija mjesta pamćenja. Perzijska književna tradicija u potonjim formama bošnjačkih autora retorikom sjećanja čini ih ponovno čitanim kroz nove vremenske slojeve. Ovaj rad bavi se konektivnom strukturom kulturnog kontinuiteta u islamskoj književnoj tradiciji na perzijskom jeziku, posebnošću njene poetike, kao i onim autorima koji su dijelom bosanskohercegovačke baštine u okviru šireg kulturnopovijesnog konteksta.

Ključne riječi: kulturno pamćenje, memorijski konektori, islamska književna tradicija, poezija na perzijskom jeziku

Uvod

Kultura jednog naroda ima svoju unutarnju konektivnu strukturu čija koherencija počiva na socijalnoj i vremenskoj dimenziji kulturnog kontinuiteta. Konektivnu/povezujuću strukturu kulture čine jedinice koje nazivamo

figurama pamćenja¹, a koje imaju funkciju da kroz prostor i vrijeme na različite načine i kroz različite kulturne medije prenose i vežu relevantan memorijski materijal te na taj način obezbjeđuju opstojnost kulturnog pamćenja. Upravo zbog tog obilježja čuvanja, prenošenja i povezivanja – ove figure nazivamo memorijskim konektorima.

Kulturno pamćenje redovno obuhvata ličnosti, događaje i djela kojima zajednica pripisuje temeljne vrijednosti. Književnost na jezicima islamske kulture, to jest arapskom, perzijskom i turskom u bibliotečkim fundusima potvrđuje tekstualnu koherenciju kulture pamćenja. Islamska književna tradicija obuhvata razne forme i žanrove, ali u fokusu je najčešće divanska književnost.

Posebnost ove vrste islamske književnosti koju nazivamo divanska književnost (pjesnici su pisali divane, pjesničke zbirke) u okviru šireg kulturnopovijesnog konteksta obavezuje istraživače u oblasti kulturne historije iz osmanskog perioda na čuvanje i tumačenje, jer *povijest i poetika bošnjačke književnosti može se zasnivati jedino u preferiranju posebnosti kulturalne gramatike književnog identiteta, dragocjenih izrazitosti jedne mikrokulture koja obogaćuje i bosanskohercegovački i širi regionalni književni mozaik*².

Divanska poezija baštini sve ono što je već poetski zapisano i time varira konstitutivne mreže smisla s raznolikim tačkama oslonca. *Tekstualnu koherenciju kulture garantuje ne samo respektabilno oponašanje ili tumačenje tradicije nego bar u jednakoj meri i raznovrsne tačke oslanjanja na to nasleđe*.³ Tačke oslanjanja u kulturnoj baštini su brojne, stoga ćemo uzeti ovdje u razmatranje one koje markiraju memorijski konektori. U tom smislu razlikujemo formalne i sadržinske memorijske konektore. Između ostalih u formalne konektore u islamskoj književnoj tradiciji, nominiranoj kao divanska poezija, spada poetska forma i perzijski jezik, poetska *lingua franca* u jednom dugom razdoblju na potezu od Balkana do Bengala.⁴

¹ Usp. Jan Assmann, „Kultura sjećanja“, *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb 2006, 53-57.

² Enes Duraković, „Povijest bošnjačke književnosti – crtež na pijesku?“, *Pregled*, maj-august 2/2009, 16.

³ Usp. Marko Juvan, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, Beograd 2000, 280.

⁴ Sabaheta Gačanin, „Hafiz Širazi – kanonski pjesnik od Balkana do Bengala“, *Živa baština*, vol III, br. 7 (2017), 64.

Perzijski jezik kao formalni konektor kulture pamćenja

Budući da se perzijskim jezikom sporazumijevalo na području koje se protezalo od Srednjeg Istoka do Indije, perzijski je jezik kroz historiju, zbog svoje izrazite kulturološke vitalnosti, bio snažno komunikacijsko sredstvo koje je nadilazilo regionalne okvire kulturnih zajednica mnogih azijskih zemalja. Drugim riječima:

Svu ljepotu i bogatstvo klasične perzijske književnosti koja se ogledala u djelima velikih majstora poetske riječi prefinjeno i elegantno je izrazio upravo perzijski jezik, u čijem su okrilju ostala zapisana brojna vrijedna i nezaboravna djela. Perzijskim jezikom je iskazano veoma vrijedno blago iz oblasti književnosti bez premca. Remek-djela perzijskih autora i njihove lirike već su stoljećima blago umjetnosti, nauke i tesavvufa čiji se umjetnički i ideološki utjecaj proširio od Balkana do Bengala.⁵

Kako funkcioniraju poetski tekstovi kao memorijski konektori u mreži kulture? Tako da je jedan tekst projiciran u drugi tekst ili jedna kultura u drugu, a svaka je kultura novi zbir memorijskih konektora koja baštini prethodne. Na taj način vodi se dijalog ne samo između poezije i identiteta, već ujedno i dijalog između kultura i autora. U većini slučajeva to nije puki dijalog nego bahtinovsko višeglasje.⁶

Među formativne memorijske konektore spadaju kaside i gazeli, kao najupečatljivije forme. Posebice gazel ima jedinstven senzibilitet, jer je kao poetsko-sinkretička cjelina i sofisticirana forma divanske poezije sam za sebe prostor sjećanja i tradicijski uvijek prenosi obilje informacija o višestoljetnoj kulturi zajednice, i to ne lokalne, već one koja ima univerzalne kosmičke vrijednosti – uvijek u sjenci mističkih promišljanja i imperativa *pamti i sačuvaj univerzalne ljudske vrijednosti* kao obrazac transtemporalnog kulturalnog pamćenja.⁷ Stoga ne čudi da je divanski pjesnik u okviru

⁵ S. Gačanin, *Lirica Persica. Antologija poetskog pamćenja*, Sarajevo 2016, 11-12.

⁶ Bahtin, Mihail, *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd 2000, 28.

⁷ Vidi S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Zagreb 1931; M. Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1933; H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973; S. Balić, *Kultura Bošnjaka*, Wien 1973.

svog divana ili izvan njega bez obzira na kojem je od tri jezika islamske kulture (arapski, perzijski i turski) napisao svoju pjesničku zbirku, uvijek okušavao svoju poetsku vještinu kojom bi svoje najsuptilnije ideje pretočio na perzijskom jeziku, jeziku poezije. Tako su i brojni pjesnici porijeklom Bošnjaci pjevali na perzijskom jeziku, rjeđe cijelu potesku zbirku, a često dijelove divana.⁸

Najbolji primjeri formativno-sadržinskih konektora su pjesničke forme tzv. paralele ili pandan pjesme (nazire), s eksplicitnim metatekstom slavnih pjesnika. Najpoznatije su one na stihove Hafiza Širazija, kako se vidi iz sljedećih primjera:

Kad bi mi se smilovala ta Turkinja iz Širaza
Za ben s obraza na dar joj Semerkand i Buhara
(Hafiz-i Širazi)

Zar nas je ona širaska Turkinja
Pod svoje do te mjere uzela
Pa pomislila da zbog indijskog joj bena
Moj dar je Semerkand i Buhara
(Mehmed Fevzi)

Prođi me se pobožnjače i raju me ne zovi
I sam Bog me još od ezela za raja ne zamijesi
(Hafiz-i Širazi)

U hram idi svešteniče svojoj ljepotici od srme
A meni jadnom nek ona hurija rajska ostane
(Hasan Zijaji)

Spomenuli smo da islamska književna tradicija u okviru divanske književnosti ima svoje sadržajne memorijske konektore koji najprije referiraju na velikane perzijskog parnasa Rumija, Hafiza, Sadija, Attara, Sana'ija i Džamija – svezremenskog i globalnog značaja – kao i mnogobrojne druge pjesnike iz ranijih epoha, bilo intertekstom, sadržajem ili nekom drugom vrstom identifikacije, čime se otvara interkulturalna perspektiva, što

⁸ Vidi S. Gačanin, „Persian Language as Vehicle of Islamic Cultural Memory in Ottoman Bosnia”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXI /1 (2016), 166.

je najizrazitiji primjer ukrštanja pamćenja i palimpsesta. Divanska književnost se promatra kroz načelo totalne intertekstualnosti, i sa svim svojim poetskim kazivanjima participira u tekstovima kulture ne tretirajući ih kao dijahroni niz tekstova, nego kao otvoreni prostor, kao univerzum tekstova. Tako svaki autor na svoj način i shodno vlastitoj poetici ugrađuje intertekst, putem aluzija, sinegdoha, metafora, silepsi ili citata. Najbolje to ilustruje kasida mostarskog pjesnika Zijajije:

Premda nisam ni iz Širaza ni Hodženda ni Hemedana
Poznato mi je sve u pogledu poetskog stila perzijskoga
Iako sa **Džamijem** ne pih vina po sijelima
Od irfana sav sam pijan i Džami sam svog zemana
Ljepše su mi pjesme od pjesama **Husreva Dihlevija**
Kad bi priliku imao da ih vidi, uživao bi u njima
Poezija **Nizamijeva** baš i nije dotjerana
Ako bi zagledao pažljivo moga gazela
Svaki uzdah bi sreća bio, da se zvijezda posrećila
Da je moja poezija ljepote kao što je **Sadijeva**
Samo gazel jedan moj da je naučio **Hafiz** iz Širaza
Rekao bi nek mi se ne prinosi drugih poezija.⁹

S obzirom na to da smo fokusirani na sadržinske memorijske konektore, koji povezuju bošnjačke pjesnike s perzijskom književnom tradicijom, nužno je ograničiti se na najrelevantnije, jer bi se ovi konektori mogli unedogled razmatrati, zato što imaju izrazito transformativni karakter, ovisе o recipijentovom predznanju i sposobnosti uočavanja i promišljanja. Izdvojili bismo ovdje motive, metafore i simbole, mada su prisutne i druge memorijske i intertekstualne figure, koje povezuju ove dvije tradicije preko čuvenog *mezheba ljubavi* – koji se ne ograničava samo na djela velikih sufijskih autora, kao što su Attar, Rumi, Sadi, Nizami, Džami, Sana'i i Hafiz, već se sastoji od ogromnog tekstualnog korupusa nastalog tokom više stoljeća u paradigmatском ključu i glasu navedenih autora – pogled na svijet i način života ljudske ljubavi prema Božijoj Ljepoti manifestuje se i

⁹ S. Gačanin, "Iz *Divana* Hasana Zijajije Mostarca: stihovi na perzijskom", *POF* 55/2005 (2006), 207-208.

kao ovozemaljska ljepota, pa je zato valorizovana kao vrhunsko ljudsko osjećanje, osjećajnost, djelatnost i stanje. Ljubav djeluje kao iskustvo koje uzdiže, preko kojeg se shvata, prima i iskušava vrlina najviše Istine.¹⁰ Mogli bi se navesti primjeri iz poetskog opusa bilo kojeg bošnjačkog pjesnika, ali mi ćemo to ilustrirati gazelima Zijajije i Nihadije:

Rubin usne drage što život daju, uništiće mene
Ljepotom draga svijet krasí, a meni čini paklene muke
K'o i slavuj s vita čempresa, s večeri do zore
Srce moje neutješno jeca za stasom voljene
Čuo sam da dušmani ljudima sramotu nanose
Zašto i ja bijedan ostah osramoćen od drage
Strahujem da nas vihor ljubavi ne ponese
I tako, srce moje, budemo prašina ispod noge njene
O Zijaji, sudbina mi da zapadnem u tminu tuge
Sve me to dovede u tešku melanholiju zbog drage.
(Zijaji)¹¹

Draga moja, zahvalno mi srce sažeženo poput leptira
Bosonog hodim putem ljubavi poput zaludjenika
Srce mi je očarano zbog ljepote lica tvoga
I potpuno je slomljeno zbog tvog solufa mošusnoga
Sažali se na mene bar jednim svojim pogledom, drznice
U tvom kraju po prašini se vučem poput pijanice
O ti koji dušu sklonu zlu u okove stavljaš, ne unizi me
K'o najmanje zrnice palo po zemlji, kad vidiš me
Iz jednog zrna isklasalo je žitno klasje što je prerodilo
Kakvim sjemenom zrnice vidiš, takvo ćeš i biti zrno
Sve je Bog stvorio u svojoj pravednosti, pa i ono najmanje
Ako to spoznaš, savršeni mudri znalac postaćeš poput Nihadije.
(Nihadi)¹²

¹⁰ S. Gačanin, „Hafiz Širazi – kanonski pjesnik od Balkana do Bengala“, 68.

¹¹ S. Gačanin, „Iz *Divana* Hasana Zijajije Mostarca: stihovi na perzijskom“, 195.

¹² S. Gačanin, „Zaboravljeni sarajevski pjesnik Nihadi: perzijski gazeli iz berlinskog rukopisa *Divana*“, *POF* 61/2011 (2012), 296.

Istaknuto mjesto među pjesnicima puta ljubavi (*mezhebi išk*) pripada Džalaluddinu Rumiju, čije je djelo *Mesnevi manevis* bilo razlogom učenja perzijskog jezika i tumačenja. Kroz niz stihovanih priča Rumi izražava neiscrpiv uvid i saznanja o bezbrojnim značenjima poimanja i življenja islama, ali i kao sufijsko iskustvo koje prkosi smislenom opisu, tj. treba ga kušati da bude spoznat. Ono je, prije svega, knjiga o životu opijenog Božanskom ljubavlju. Ustvare, ono se smatra ezoterijskim tumačenjem kur'anskog sadržaja i nekom vrstom kompendija u kojem su sukusirane sve temeljne ezoterijske discipline iskazane vrlo raskošnom simbolikom i metaforama tesavufskog registra:

O Ljubavi, Ti koji si pozivan s hiljadu imena
Ti koji znaš kako da uspeš vino u čašicu tijela
Ti koji daješ rod hiljadama uroda
Ti koji si bez lica ali imaš hiljadu lica.

(*Mesnevija I*)¹³

Bošnjački pjesnici sufijske provenijencije redovno su slijedili pjesnike *mezheb-i iška* (puta ljubavi), što ćemo pokazati na nekoliko primjera:

Od nje tražih lijeka za boli srca svoga
Odgovor mi ne stiže s rumenih joj usana, aj žalosti!
Čas o stasu, čas o sastanku – misao me prožima
Život moj posta imaginacija čista, aj žalosti!
Do kada će od mahmurluka odvojenosti da Rušdi strada
A još nije ni okusio piće s tobom susreta, aj žalosti!

(*Sahhaf Rušdi*)¹⁴

Želja srca mi je da na put ljubavi zakoračim
Iako znadem da ću iskrpljeni ogrtač da ponese
Duša na usnama, a od života mi tek malo ostalo
Život mi proteče u čežnji za solufom ambrom namirisanim.

(*Nihadi*)¹⁵

¹³ S. Gačanin, "Mevlana Džalaluddin Rumi o ljubavi i u ljubavi", *Živa baština*, vol. VI, br. 20 (2020), 40.

¹⁴ S. Gačanin, *Lirica Persica. Antologija poetskog pamćenja*, 188.

¹⁵ S. Gačanin, „Zaboravljeni sarajevski pjesnik Nihadi“, 297.

Zaljubljenicima koji Ga traže, blagodarjem ih obasipa
Zrak njegov mirisom mošusa ašika opija i spokojom obavija.
(Mehmed Fevzi)¹⁶

Sadržajni konektori divanske književnosti općenito se zasnivaju na posebnoj poetskoj sintaksi, koja je kanonski profilirana specifičnim metaforama, motivima i simbolima u dijahroniji islamske književne tradicije.¹⁷ Ona je koncipirana u horizontu kolektivnog pamćenja čija poetska memorijalistika funkcionalizira poeziju sa zadatkom da očuva ono što je bitno i važno u prošlosti, te tako podupre i osnaži kulturno pamćenje. Najčešći njezini konektori su motivi svjetlosti, vode, putovanja, vrta, sjedinjenja i ljubavi; mitloški likovi iz klasične i islamske kulturne tradicije; metafore i simboli kao što su voljena, ljepota, vino, krčmar, srcobolja, uvojci, leptir, slavuj i ruža. Načelni metaforički parovi očituju se kroz dobro poznati princip polariteta svih suprotnosti koje se reduciraju na osnovni par: ovaj svijet – onaj svijet, iz kojega se izvode ostali parovi: voljena – zaljubljeni (čiji su najčešći simboli leptir i svijeća te bulbul i ruža), sastanak – rastanak, bol i mučenje – sastanak s dragom, kao i ostali prepoznatljivi metaforički parovi divanske poezije.¹⁸

I svijeća i krilo leptira za mene isto je.
Nevoljnom se čini da sreća ima samo boje dvije.
(Hatem)

Nemoj patiti i vapiti za licem njenim, o Adni,
Ko bulbul što u čežnji za ružom jecajući čini.
(Adni)

Čuj, ljepotice ružolika moja, kako te Zijaji opisuje
Ovako rječita bulbula nema ni u ružičnjaku Perzije.
(Zijaji)

¹⁶ S. Gačanin, S. Gačanin, *Lirica Persica. Antologija poetskog pamćenja*, 163.

¹⁷ S. Gačanin, „Poetska kazivanja kao memorijski konektori“, *POF* 64/2014 (2015), 106.

¹⁸ Svi primjeri su preuzeti iz *Lirica Persica*. Vidi bilješku 4.

Onog dana njena kosa na potiljku raščesljana kad zamiri
U srcu mi rasplamsa silnu ljubav onaj soluf raskuštrani.

(Mehmed Fevzi)

Čas rastanka i oproštaja, ah dolazi
Rastanak od Prijatelja miloga, ah, boli!

(Nergisi)

Shodno tome, **kosmos** odnosno **nebo** ima obilježje vidljivog i osjetilnog svijeta, vremena koje se mjeri, samovolje, sudbine, loše sreće, dok je njegov opozit nevidljivi, savršeni svijet i čista emanacija stvaranja:

Kada zaljubljenici ponizno nebo mole da im vida rane
Mjesečino, glavom se žrtvuju za svaku suzu koja kane

(Hatem)¹⁹

Ti liječi razgovorom ranu mliječnom putu svojem
Nebo, sjem tog drugog l'jeka ne imade srcu mojem

(prev. S. Bašagić, Rušdi)²⁰

Ako nebo straha nema od uzdaha naših i njegovih žesti
Zašto protiv sunca i mjeseca stalno štitnike nosi

(Rušdi)²¹

Književna islamska tradicija općenito ima svoje arhetipsko ishodište u Svetom Tekstu i Tradiciji Poslanika. Stoga je nužno široko obrazovanje, islamsko, književno, kulturno i filozofsko, koje će omogućiti recepcijski ispravno razumijevanje poetskih kazivanja, posebno u sufijskoj književnoj tradiciji, gdje se putem čitanja kulturnog koda prodire do istine mišljenog ili napisanog, budući da se smisao traži u jeziku kao tekstu kulture. Divanski pjesnik vidi svoju ulogu u tome da svjetiljkom riječi rasvijetli dubinske spoznaje, tako što ih (riječi/jezik) postavlja u različite povijesne, mitološke, kao i u metafizičke okvire u koje ugrađuje navode Kur'ana, hadisa, misli sufijskih velikana, stihove drugih pjesnika, bilo direktnim navođenjem bilo

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ *Lirica Persica* 190.

parafraziranjem u formi aluzija, čime se uspostavlja jezičko-filozofsko-poetska dijahronija sa svojim općim i posebnim značenjima i nijansama:

Tvoja blagodarnost jeste izlivanje Onstva iz nepreglednog mora
Jednosti

Tvoje mjesto u središtu je svih mogućnosti, Božiji Poslaniče.
(Salahi)

U ovom svijetu kušnji ko planine sve promijeni se u trenu
Da te nije svem' stvorenom kad odjeknu.

(Hatem)²²

I na kraju, čemu gundanje na hod natraške
Sve što na Zemlji vidjeh sjena je one Ljepote.

(Hatem)²³

Ašik kada noću bdije zoru skriva
Skriva i trag ognja svog uzdaha
O bolu što ga mori pisma narisa
Ali let ptice glasonoše prikriva.

(Nergisi)²⁴

Netaknuta značenja mojih ideja su ukras pravi bile
Krvlju srca moga oslikane one nose tragove.

(Derviš-paša)²⁵

Kuplet

Da srž Biti Tvoje nije uzrok svakog lika i oblika
Nikad ne bi stvorio složevinu tvari i tvarnoga
Kad bi se samo jedan harf pročitao s Ploče Uma Sveobuhvatnoga
Mogao bi odmah staviti svoj potpis na učenje Grka Platona.

(Adni)²⁶

²² S. Gačanin, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote. Ontološka poetika jednog sufijskog divana: šejh Hatemov Divan*, Sarajevo 2011, 104.

²³ Isto, 157.

²⁴ S. Gačanin, *Lirica Persica*, 133.

²⁵ Isto, 122.

²⁶ Isto, 89.

U tom smislu, sufijska poezija kao ekskluzivitet divanske književnosti unutar metafizike pamćenja, nudi i eksplicitno i implicitno ontologiju imaginalnog svijeta (*mundusa imaginalisa*), i nije tek slučajno ista simbolika koja se odnosi na eshatološko osjećanje Ljepote: istu viziju doseže zoroastrijanski vjernik, mitski iranski vladari, a stoljećima kasnije i sufije.²⁷ U sufijskoj poeziji koja sublimira između ostalih i leksiku preuzetu iz tradicije mazdaizma na prvom mjestu je metafora *pīr-e mogān*, koja je već postala termin, u značenju velikog učitelja, savršenog čovjeka ili šejha kao vodiča (*moršid*). *Mag* je istinski mudrac koji je spoznao Bitak i njegova očitovanja, koji je spoznao šta je to supstancijalno, a šta akcidentalno, koji zna otkud su i šta su priroda i duša, koji je spoznao porijeklo sebe i svijeta.²⁸ Otuda je i cijela konstelacija simbola u tesavufskoj književnosti: *sino-vi maga*, *hram vatre* (koja znači formu preovlađujuće Ljubavi, ekskluzivne i one koja iskušava božanski Bitak), *vino maga* te čaša ili pehar kao ključ tesavufske leksike.

Ej, bulbule srca u ružičnjaku ovoga svijeta slobodan budi
Ali od trnja sudbine ružičnjaka podalje se pjesma poji
Srca mi zbog vatre tuge sve strpljenje napusti
Suzo, ako izlaz nađeš, a ti poteci
Kip iz hrama na bazaru idola sve tamo skrši
Svešteniče čestiti (*pīr-e mogān*), idi sada pa se u to uvjeri
(Talib)²⁹

Hajde, dođi da obiđemo mejhane, jedan svijet ugode
Zrak kako ugodan je, zemlja bez tuge tu je
Ne ispuštaj vinski pehar, ovaj svijet klimavo je zdanje
Dočim je krčma postojano i trajnih temelja zdanje
(Sabuhi)³⁰

²⁷ Shaykh Shihabuddin Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost. Teozofija svjetlosti*, Sarajevo 2011, 261, 268.

²⁸ Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost. Teozofija svjetlosti*, 174.

²⁹ S. Gačanin, „Formalna i leksikostilistička obilježja poezije Ahmeda Taliba na perzijskom jeziku“, *POF* 58/2008 (2009), 7-32.

³⁰ *Lirica Persica*, 135.

Na ovaj način formalni i sadržajni konektori u poetskim kazivanjima čine koherentnim strukturu književne tradicije kroz zgusnutu akumulaciju duhovnog i tekstualnog iskustva, a simboli kao posebni memorijski konektori u ovom slučaju su vezivno tkivo, i za jednu i za drugu kulturu, predstavljaju kulturu zapisanu kao iskustvo, odnosno kulturu kao pamćenje, koje se može ponovno iščitavati i tumačiti.

I čitanje ovdje prezentirane poezije bošnjačkih autora na perzijskom jeziku je čitanje misli veoma dugog niza pjesnika, koji baštine velike istočne kulture samo u drugoj formi, zapravo kroz nove vremenske slojeve.

Mnogi istraživači i interpretatori sufijske poezije smatraju da su sadržajni memorijski konektori odnosno simbolika islamske književne tradicije (u našem slučaju divanska poezija) potvrda da je mudrost univerzalna i vječna (*philosophia perennis et universalis*) i da je kao takva postojala u različitim formama kod Indijaca, Iranaca, Babilonaca, Egipćana i Grka, sve do Aristotela.³¹ Ovdje se otvara pitanje kanona i cenzure, odnosno pamćenja i zaborava, no to je pitanje koje treba podrobnije analizirati.

Završna riječ o poeziji bošnjačkih pjesnika na perzijskom jeziku

Baviti se prošlošću i kulturno-historijskom baštinom Bosne i Hercegovine jeste veliki izazov za istraživače, budući da je ona kompleksan i heterogen mozaik, koji govori o njenim narodima, historiji, kulturi i duhovnoj nadgradnji. Dijelovi tog mozaika pripadaju i islamskoj civilizaciji koja se na ovim prostorima afirmira uspostavom osmanske vlasti, a čije se nasljeđe, između ostalog, proučava u Orijentalnom institutu.

Naše vezivanje za pjesnike bošnjačkog porijekla stvar je našeg afektivnog odnosa, ali i imaginacija etničkog kao diferentnog u odnosu na druge na istoj ravni, što nas obavezuje na svjestan i savjestan odnos prema prošlosti i da različite forme kulturnog oblikovanja *pamtimo i ne zaboravimo*. Na ovaj način podižemo naše kulturno pamćenje iznad pukog

³¹ Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost. Teozofija svjetlosti*, 31.

predanja o brojnim autorima i njihovim poetskim kazivanjima kao memorijskim konektorima unutar konektivnih struktura naše kulturne povijesti.

Kultura pamćenja povezuje prošlost i sadašnjost i ako izgradimo pravilan odnos prema njoj, što je jemstvo našeg opstanka u budućnosti i potvrda našeg identiteta, ujedno stvaramo imaginaciju o sebi, jačamo identitet kroz generacije i izgrađujemo vlastite obrasce kulture sjećanja.

I danas recepcija jednog sufijskog gazela izvire u neodredivoj vremenskoj distanci, budući da nije moguće vremenski i prostorno situirati sjećajuće prizore, iskustva. U njoj se nastoji sve vremenski relativizirati i postaviti kao svezremenski prostor, u kome su sjećanja i pamćenja nešto što se ciklično ponavlja, i stoga jeste uvijek aktuelno i živo prisutno u životima prethodnika i onih potonjih.

Divanska književnost, kao i svaka druga književnost, jeste *memorija kulture*. *Književni diskurs se kao kakav simulakrum* (društveno-kulturna reprodukcija, op.a.) *približava životnom iskustvu, doživljavanju i pamćenju pojedinaca. Zato književnost možemo smatrati odličnim medijem i repozitorijumom kulturnog pamćenja, takvim koji simulira osetno-kompleksnost konkretnog egzistencijalnog iskustva sveta.*³²

Svaki autor ili historijski fakat u našem kulturnom pamćenju transponira se u neki pojam, simbol ili pouku, ili još bolje rečeno u memorijski konektor, čime dobija smisao i postaje dio kulturnog mozaika društva. Brojni su bošnjački autori koji su pisali na arapskom, turskom, perzijskom, čiji književni rad zbog ‹zaborava pisanja i čitanja› nije dobio svoje mjesto u memorijskoj kulturnoj riznici društvene zajednice.

Divanska književnost kao medij kulturnog pamćenja, podrazumijeva specifičnu strukturu tekstova kao temporalnih tragova, reprodukciju tačno determiniranih književnih kanona, te neprekinuti dijalog koji su strukturirani kao palimpsesti u kojima su uslojena značenja i forme iz jednog veoma dugog vremenskog perioda, još od 15. stoljeća pa sve do tanzimatske, 19. stoljeća.

Značaj svakog poetskog opusa bošnjačkih pjesnika koji su pisali na jednom ili više jezika islamske kulture jeste u tome da afirmira kulturu

³² M. Juvan, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, 282.

pamćenja, i u funkciji su kulturnog sjećanja koje se dinamično rekreira u svakoj generaciji. Kroz afirmaciju kulture pamćenja, koja je funkcionalna sastavnica kulturnog znanja, rekonstruiranje prošlosti ima značajnu ulogu u osmišljavanju djelovanja i u sadašnjosti. Istraživanja kroz zapise naših pjesnika i velikih klasičnih pjesnika podrazumijevaju zanimanje za korelacije prošlosti i sadašnjosti kao aktivnog procesa kontinuiranog i dinamičnog kolektivnog pregovaranja o kulturnom znanju određene zajednice.

Literatura

- Asman, Jan, „Kultura sjećanja“, Kultura pamćenja i historija, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 53-57.
- Bahtin, Mihail, *Problemi poetike Dostojevskog*, prev. M. Nikolić, Zepter Book World, Beograd 2000.
- Balić, Smail, *Kultura Bošnjaka*. Muslimanska komponenta, (vlastita naklada), Wien 1973.
- Bašagić, Safvet-beg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Zagreb 1931.
- Duraković, Enes, „Povijest bošnjačke književnosti – crtež na pijesku?“, *Pregled*, 2(2009), 15-74.
- Gaćanin, Sabaheta, „Iz *Divana* Hasana Zijaije Mostarca: stihovi na perzijskom“, *POF* 55/2005 (2006), 189-216.
- Gaćanin, Sabaheta, „Formalna i leksikostilistička obilježja poezije Ahmeda Taliba na perzijskom jeziku“, *POF* 58/2008 (2009), 7-32
- Gaćanin, Sabaheta, „Hafiz Širazi – kanonski pjesnik od Balkana do Bengala“, *Živa baština*, vol. III, br. 7 (2017), 64-73.
- Gaćanin, Sabaheta, „Mevlana Dželaluddin Rumi o ljubavi i u ljubavi“, *Živa baština*, vol. VI, br. 20 (2020), 40-51.
- Gaćanin, Sabaheta, „Persian Language as Vehicle of Islamic Cultural Memory in Ottoman Bosnia“, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI /1* (2016), 165-175.
- Gaćanin, Sabaheta, „Poetska kazivanja kao memorijski konektori“, *POF* 64/2014 (2015), 103-118.
- Gaćanin, Sabaheta, „Zaboravljeni sarajevski pjesnik Nihadi: perzijski gazeli iz berlinskog rukopisa *Divana*“, *POF* 61/2011 (2012), 281-300.

- Gačanin, Sabaheta, *Lirica Persica. Antologija poetskog pamćenja*, Posebna izdanja XLVII, Orijentalni institut u Sarajevu UNSA, Sarajevo 2016, 11-12.
- Gačanin, Sabaheta, *Sve na Zemlji sjena je Ljepote. Ontološka poetika jednog sufij-skog divana: šejh Hatemov Divan*, Posebna izdanja XXXIV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2011.
- Juvan, Marko, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, Službeni glasnik, Beograd 2011.
- Mehmed, Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo 1933.
- Shaykh Shihabuddin Suhrawardi al-Maqtul, *Orijentalna mudrost. Teozofija svjetlosti*, s arapskog prev. Rešid Hafizović, NNI Ibn Sina, Sarajevo 2011.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo 1973.

ISLAMIC LITERARY TRADITION AND POETRY IN THE PERSIAN LANGUAGE AS A MEMORY CONNECTOR IN THE MEMORY SPACE

Summary

Cultural memory encompasses events, personalities and categories to which a community attributes fundamental values. Every person, event, phenomenon, researcher, record and all other forms are carriers of memory that together form a very wide space of memory, or more vividly – they are woven into a very wide and intertwined network of memory connectors. Poetry of the Islamic literary tradition could be understood as a *mnemonic art par excellence*, which is based on the Islamic cultural image of the world and with all its poetic forms is a space of memory and a literary staging of a place of memory. The Persian literary tradition in the later forms of Bosniak authors makes them read again through new layers of time through the rhetoric of memory. This paper deals with the connective structure of cultural continuity in the Islamic literary tradition in the Persian language, the uniqueness of its poetics, as well as those authors which are part of our heritage within the broader cultural-historical context.

Key words: cultural memory, memory connectors, Islamic literary tradition, poetry in the Persian language.